

יסוד דין כיכר או תינוק בשיטת ראשוני ספרד

דביר מטס

- א. מבוא
- ב. רקע - היחס בין מוקצה וגזרת כלים
- ג. יסוד ההיתר
- ד. דרך א' – גזרה ציבורית
  1. אפשרות א' – הקלה בחומרה בעקבות מקרים חריגים
  2. אפשרות ב' – היתר גמור מחמת הקלה עקרונית במת
  - ה. דרך ב' – גזרה פרטית
  - ו. ביאור מחלוקות האמוראים בעניין כאו"ת
  - ז. סיכום

א. מבוא

שנינו במסכת שבת:

איתמר: מת המוטל בחמה - רב יהודה אמר שמואל: הופכו ממטה למטה. רב חנינא בר שלמיא משמיה דרב אמר: מניח עליו ככר או תינוק ומטלטלו. היכא דאיכא ככר או תינוק כולי עלמא לא פליגי דשרי, כי פליגי דלית ליה - מר סבר טלטול מן הצד שמיה טלטול ומר סבר לא שמיה טלטול.

(שבת מג, ב)

הגמרא מציגה בעיה – המת נמצא במקום חם והוא עלול להסריח אם יישאר שם, אך יש איסור לטלטלו.

בין לרב ובין לשמואל, טלטול גמור לא הותר בשביל מת. הפתרון המועדף הוא 'כיכר או תינוק' (להלן: כאו"ת), אך במקרה בו אין אפשרות כזו, שמואל מתיר להופכו ממיטה למיטה. דרך זו נקראת טלטול מן הצד ואינה נחשבת טלטול גמור לשיטת שמואל. מכך שרב מתיר רק כאו"ת, ניתן להבין שהוא נחשב להיתר מבוסס יותר מאשר טלטול מן הצד.

סוגייה נוספת במסכת דנה מהם הגבולות שבהם ניתן ליישם את היתר כאו"ת:

אמר רבי אושעיא: שכח ארנקי בחצר - מניח עליה ככר או תינוק ומטלטלה [בשכחה, במקום התורפה ומשום הפסד ממון (רש"י שם ד"ה אימר) – ד"מ].
אמר רב יצחק: שכח לבינה בחצר - מניח עליה ככר או תינוק, ומטלטלה. אמר רבי יהודה בר שילא אמר רבי אסי: פעם אחת שכחו דסקיא מלאה מעות בסרטיא, ובאו ושאלו את רבי יוחנן, ואמר להן: הניחו עליה ככר או תינוק, וטלטלוה. אמר

מר זוטרא: הלכתא ככל הני שמעתתא בשוכח. רב אשי אמר: אפילו שכח נמי לא, ולא אמרו ככר או תינוק אלא למת בלבד.

(שבת קמב, ב)

השאלה המרכזית בה נרצה לדון היא כיצד פועל ההיתר. האם ההיתר נובע באופן מהותי מהנחת הכאו"ת או שהם נועדו למשמעות סמלית בלבד? אם ההיתר נובע מההנחה עצמה, מדוע ההנחה גורמת להיתר ומדוע צמצמו את ההיתר רק למת או להפסד ממון? אם מדובר על משמעות סמלית, האם ישנה סיבה עקרונית לכך שהטלטול הותר דווקא באופן הזה? ננסה לבאר את יסוד דין זה לפי שיטתם של ראשוני ספרד.

ב. רקע - היחס בין מוקצה וגזרת כלים

במאמר זה נתבסס על הבנות היסוד בדיני מוקצה שייסדו רבים מהאחרונים, ביניהם הקהילות יעקב (ביצה סימן ד)¹, האגלי טל (טוחן אות מ) ועוד אחרונים רבים². המקור של איסור מוקצה הוא מהפסוק "והכינו את אשר יביאו" (שמות טז, ה)⁴ ולכן איסור מוקצה אוסר שימוש בדבר בלבד. לעומתו גזרת כלים, שבה דנים בפרק שבעה עשר, אוסרת טלטול – "שלושה כלים ניטלים בשבת" (שבת קכג, ב). לשיטת ראשוני ספרד, היא נגזרה כדי למנוע מצב שבו יעברו על מלאכת הוצאה (ריטב"א קכד, ב ד"ה לאו; שו"ת הרשב"א א, רמח), בהתבסס על הביטוי "טלטול משום הוצאה" שהוזכר במספר מקומות (שבת קכד, ב; ביצה לז, א).

גם בדברים שנאסרו משום מוקצה, הטלטול נאסר מצד הגזרה – בכך שהפכו לחסרי שימוש, ממילא נכנסו לגדר של 'אינו כלי' ונאסרו בטלטול. המת נקרא בלשון הפוסקים 'מוקצה מחמת גופו' – דבר שאינו ראוי לשימוש כלל, "לא חזי למידי"⁵. הוא לא נמצא במחלוקת בין רבי שמעון לרבי יהודה ואף רבי שמעון מודה שהוא אסור בשימוש. כיוון שהוא אינו ראוי לאף שימוש, הוא ממילא הפך ל'אינו כלי' ונאסר טלטולו על פי גזרת טלטול, שהיא מחוץ למחלוקתם של רבי שמעון ורבי יהודה.

¹ הקהילות יעקב מבסס את דבריו על דברי הרשב"א (כט, א ד"ה כז) על האיסורים הקיימים במוקצה.
² תורה לרב אברהם וולפסון שהאיר את עיני בנושא הזה.
³ **הערת העורך (ד"ב)**: להרחבה בנושא היחס בין איסור מוקצה לגזרת טלטול, עיין במאמרו של הרב צבי שמשוני ("מבוא לאיסור מוקצה") באסופה זו.
⁴ הפסוק מובא כמקור לאיסור מוקצה בדברי רבה המופיעים במסכתות ביצה (ב, ב) ופסחים (מז, ב). אמנם רבים מהראשונים לא פסקו להלכה את דברי רבה, אך בכל זאת הביאו פסוק זה כאסמכתא לדין המוקצה (עיין למשל מלחמות ה' ביצה ב, א) ולכן ניתן להשתמש בו להבנת גדרי האיסור.
⁵ לשון רש"י (ביצה לו, א). הרא"ש מגדיר אותו כך: "דבר המוקצה מחמת גופו, כאבנים ועצים ומעות וכיוצא בהם, שאין להם תורת כלי" (שו"ת הרא"ש כב, ח), ועיין בגמרא שבת (מו, א) "אלא מעתה כל צרורות שבחצר", ממנה נלמד איסור הטלטול על אבנים ודברים אחרים שאין עליהם תורת כלי.

על פי זה, טלטול החפצים המוזכרים – המת, הארנק או הלבנינה – לא נידון מצד איסור מוקצה אלא מצד גזרת כלים. על פי הנחה זו נציע דרכים שונות להסביר את דין כאו"ת.

ג. יסוד ההיתר

הריטב"א מסביר את יסוד הדין כך:

פירוש שעושה המת טפל לככר או לתנוק, וככר ותינוק לאו דוקא אלא הוא הדין לכלי אחר שהוא בר טלטול.

(ריטב"א שבת מג, ב)

הטלטול המבוצע מיוחס לטלטול הכאו"ת, שאינם אסורים בטלטול מצד גזרת כלים⁶. גם לשיטה המחמירה ביותר בגזרת כלים מעולם לא אסרו טלטול דברי מאכל, ובכללם כיכר. כך גם את טלטולו של תינוק ודאי לא אסרו.

מצינו בראשוני ספרד כמה היתרים נוספים בטלטול שמתייחסים גם הם לטפילות:

א. הגמרא (קמג, א) אומרת ששמואל ורבא היו מטלטלים גרעינים אגב כיכר. הראשונים (ריטב"א (קמב, ב ד"ה פעם אחת), רמב"ן (קמג, א ד"ה הא) ועוד) מקשים על כך מדברי רב אשי שאמר "לא אמרו אלא במת בלבד". מתרצים הראשונים, שבאופן כללי, הדבר העיקרי הוא הדבר שאותו האדם אוהו. לכן, אם כלי ברטלטול נמצא למטה, תמיד מותר לאחוז בו ולטלטלו, גם אם יש איסור מעליו. החידוש במת הוא שעל אף שדבר האיסור נמצא למטה, מותר לאחוז במת ולטלטלו כאשר יש דבר היתר מעליו.

ב. בגמרא מובאת תוספתא שעוסקת בטלטול מדוכה, כלי שנועד לדיכת שום ומהווה כלי שמלאכתו לאיסור – "מדוכה אם יש בה שום מטלטלין אותה ואם לאו אין מטלטלין אותה" (קכג, א). ראשוני ספרד (ריטב"א (קכג, א ד"ה והא דקתני), רמב"ן (קכג, ב ד"ה הא)) מבארים שמותר לטלטל את המדוכה על אף שהאדם אוהו בכלי ולא בהיתר, כיוון שהמדוכה לא נחשבת כלי שמלאכתו לאיסור באותו הזמן, "כקדירה לתבשיל".

⁶ גם מדברי הרמב"ן קצת משמע כך – בגמרא נאמר ששמואל מטלטל גרעינים אגב כיכר, ועל כך כותב הרמב"ן: "והא דמטלטל להו אגב ריפתא ... לפי שאינו דומה מטלטל גוף האיסור ע"י דבר היתר המונח עליו דומיא דמת בככר או תינוק למטלטל גוף המותר אע"פ שיש עליו איסור, ודשמואל נמי הכי הוה דמנח להו אגב ריפתא ומטלטל ריפתא ומטלטלן אגביה... לפי שהפת נעשה תשמיש לגרעינין" (רמב"ן קמג, א ד"ה והא דמטלטל). הרמב"ן משווה בין טלטול של גרעינים אגב הפת, בו הוא מגדיר שישנה כאן טפלות של הפת לגרעינים, לבין טלטול מת על ידי כאו"ת. אמנם, הוא מציין שישנו הבדל בכך שכאן הגוף המותר הוא זה שנמצא למטה, ונתייחס לכך בהמשך. כמו כן, גם הרמב"ן אומר שניתן להניח גם חפץ אחר על המת – "כיכר או תינוק או אחר מן הכלים שהוא לבוש" (תורת האדם, שער הסוף, עניין מי שמתו מוטל לפניו).

נציע מספר דרכים לבסס את הסברה של הטפלות ולבאר מהיכן היא נובעת. כדי להבין זאת, נעסוק בשאלה מהי מטרת גזרת כלים, ומתוך כך נבאר מה הוא דין הטפלות.

ד. דרך א' – גזרה ציבורית

הגמרא (קכג, א) אומרת שגזרת כלים נגזרה בימי נחמיה, ומהפסוקים בנחמיה (יג, טו-יט) אכן נראה שעיקר חילול השבת היה הוצאה מרשות לרשות באופן ציבורי ופומבי – "בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערמות ועמסים על החמרים [...] וכל משא ומביאים ירושלם ביום השבת". כך גם הפתרון שנחמיה מציע לבעיה הוא סגירת דלתות ירושלים במשך השבת כדי ש"לא יבוא משא ביום השבת" (שם, יט).

גדרי הגזרה שקבעו חכמים – ההגבלות השונות על טלטול הכלים – צריכים לפתור את הבעיה של ההוצאה הציבורית. על ידי הגזרה נוצר מרחב ציבורי שאינו פועל כבימי החול. ראיה לכך רואים משלבי ההיתר של הגזרה (כפי שמובאים בגמרא (קכג, ב)). ההיתרים של 'צורך מקומו' או 'צורך גופו' ניתנים באופן כללי להבחנה מראייה חיצונית, גם אם לא בכל מקרה באופן אישי. ליבת האיסור הייתה ההיתר שניתן אחרון, והוא ההיתר לטלטל כלים גדולים – הניטלים בשתי ידיים (לאביי) או בשני בני אדם (לרבא) – מה שמבטא את ההוצאה המסחרית והציבורית וגם ניתן להבחנה ברורה. זוהי גם הסיבה לכך שישנן קטגוריות ברורות של כלים שקל לזהות – כלי שמלאכתו להיתר, כלי שמלאכתו לאיסור ודבר שאינו כלי כלל. הקטגוריות הללו שוות בין אנשים שונים ולכן הן יוצרות מרחב שניכר בו צביון השבת. ברוב המקרים, נראות מתייחסת לאדם הפרטי, כמו איסור 'מראית עין' שנועד לוודא שיהיה ברור לאחרים שהפעולה הנעשית מותרת כדי שלא יטעו להתיר פעולה אסורה הדומה במראית⁷. לעומת זאת, כאן הנראות היא עיקר הגזרה והיא קובעת מטרה לעצמה. אין צורך למנוע מאנשים אחרים מחשבה על כוונתו של האדם, אלא שיש להתמקד בדרך בה מעשיו משנים את צביון השבת. אין כאן השלטה של תחושת השבת הציבורית על מעשיו של הפרט, אלא מהלך הפוך שמונע השפעה שלילית של מעשי הפרט על תחושת השבת הציבורית. מדרך זו נובעות שתי אפשרויות להסביר את הגדרים הנובעים מטפלות:

ד.1. אפשרות א' – הקלה בחומרה בעקבות מקרים חריגים

נסביר את הגדרים של טפלות שמצאנו בדברי ראשוני ספרד. ההגדרה של המדוכה משתנה בהתאם למקרה הנוכחי. בשלב זה היא משמשת כקדירה ולא ככלי טחינה לשום, ואדם שישתכל מהצד יבין שהמדוכה משמשת כרגע כקדירה. לכן אין כאן נראות שפוגמת במרחב

⁷ לדוגמה, המשנה (קמו, ב) אומרת: "מי שנשרו כליו בדרך במים – מהלך בהן ואינו חושש. הגיע לחצר החיצונה – שוטחן בחמה, אבל לא כנגד העם", ומסביר רש"י (שם ד"ה אבל לא) – "שיחשדוהו שכבסן".

הציבורי ובעיצוב שלו. כך גם הנראות נקבעת על פי הדבר אותו האדם אוהז בידיו. אם הוא אוהז בדבר היתר, טלטלו יהיה מותר גם אם יונח עליו דבר אסור בטלטול.

על פי דברינו, ניתן להסביר גם את היתר כאו"ת באופן כזה. הדרך הכי טובה היא להניח דבר היתר מתחת לחפץ הנדרש ולטלטלו, אך לא ניתן לבצע זאת טכנית כיוון שהטלטול הראשוני נעשה כשהוא נמצא על הרצפה. חכמים בחרו באפשרות של הנחת כאו"ת, מה שיגרום לטפלות שונה מהרגיל. ישנה כאן נראות נמוכה יותר מהמצב הרגיל, אך גם כאן היא קיימת. מפאת סיבות חריגות, כבוד הבריות או גם שכחה שגורמת להפסד ממון, בחרו חכמים לאפשר זאת.

ד. 2. אפשרות ב' – היתר גמור מחמת הקלה עקרונית במת

ניתן להציע דרך נוספת להסבר הטפלות במקרה של מת, שמתבססת על ההצעה שאומרת שגזרת כלים היא גזרה ציבורית. מת, בניגוד לכל חפץ אחר, הוא דבר חסר חשיבות עצמית אובייקטיבית. על פי דרכם של בני אדם, אין לו תועלת – לא בשימוש ואף לא בטלטול. אין לו זהות או הגדרה, והמונח 'אינו כלי' לא מתאים לו במדויק, כיוון שלעולם לא יוכל להפוך לכלי, גם על ידי ייחוד. לפי זה נוכל לומר שדווקא במת יכולנו לחדש טפלות באופן הזה. המת יכול להפוך לטפל לכיכר גם כאשר המת הוא התחתון, כיוון שאין לו חשיבות משל עצמו. לעומת זאת, כל חפץ אחר לא יתבטל לכאו"ת באופן כזה, כיוון שיש לו זהות מסוימת שמונעת את האפשרות הזו. כדי שחפצים אחרים ייחשבו טפלים, האדם יצטרך לאחוז בדבר ההיתר דווקא. לפי זה אין כאן הקלה מיוחדת של חכמים מפאת נסיבות חריגות. מדובר כאן על מקרה שבו הנסיבות עצמן הן שגורמות לכך שאין אסור.

ה. דרך ב' - גזרה פרטית

דרך אחרת היא לומר שגזרת כלים היא גזרה על האדם הפרטי, שנועדה למנוע מצב שבו הוא יגיע לעבור על הוצאה. היא מגבילה את הכלים שאותם האדם יכול לטלטל, על פי גדרים שונים, כדי שהאדם יהיה שרוי במודעות גבוהה לשבת וכך יימנע מהוצאה מרשות לרשות.

את הדין של טפלות מצאנו במשנה במסכת שבת לגבי הוצאה מרשות לרשות: "המוציא אוכלין פחות מכשיעור בכלי פטור אף על הכלי, שהכלי טפלה לו. את החי במטה – פטור אף על המטה, שהמטה טפלה לו". המשנה אומרת שהכלי או המיטה משמשים רק כאחסון לדבר שאותו האדם באמת רוצה להוציא, ולכן אין לחייב עליהם בפני עצמם. במקרים שבהם אין חיוב הוצאה מהתורה, כמו הוצאת חי או פחות מכשיעור, האדם לא יתחייב גם מצד הכלי. הגמרא אומרת שגם אם אדם הוציא אוכלים כשיעור בכלי – יהיה פטור על הכלי,

שמויעד לאחסון בלבד ואין לו מטרה עצמית. אמנם, "אם היה כלי צריך לו - חייב" (במקרה שבו מתאפשר חיוב כפול על אותה הוצאה). במקרה שבו הכלי אינו טפל ויש לו חשיבות עצמית – חייבים עליו. ראשוני ספרד (רשב"א קמא, ב ד"ה הא דאמרינן, רמב"ן צד, ב ד"ה הא דשרא) מסבירים שהדבר טפל כאשר הוא משמש את הדבר העיקרי ומסייע בהוצאתו.

אם כן, ניתן לראות שהיסוד של טפלות מוזכר במלאכת הוצאה. מכאן ניתן להציע שלשיטות שגורסות שטלטול הוא משום הוצאה, כמו ראשוני ספרד, מחילים את דין טפלות בהוצאה על גזרת כלים. כאשר הדבר המותר נמצא למטה, הוא דומה למקרה של הוצאת החי במיטה, כיוון שדבר ההיתר משמש כמצע. כיוון שמקרה זהה בהוצאה מותר, גם בטלטול התרנו לאדם לטלטל כיוון שלא יבוא בו לידי חיוב הוצאה⁸. אמנם, במקרה של מת שנמצא למעלה, האדם מעוניין להעביר את המת, ולכן הכיכר או התינוק לא משמשים אותו ולא יהיו טפלים. הפתרון של כאו"ת במת או בהפסד ממון הוא לאפשר לטלטל גם בהנחה של הכאו"ת מלמעלה. על אף שבהוצאה האדם כן יתחייב על כך⁹, חכמים התירו בנסיבות חריגות להשתמש בהיתר הזה. כאשר האדם מטלטל את המת כך, הוא זוכר שללא הנסיבות החריגות היה מותר לו לטלטל את המת רק בדרך הפוכה - כאשר המת נמצא למעלה. לכן גם בדרך הזו ישנה הרחקה של האדם ממלאכת הוצאה, אך חלשה מההרחקה שקיימת בגזרה הרגילה.

ו. ביאור מחלוקת האמוראים בעניין כאו"ת

על פי דברינו, ניתן להסביר את המחלוקת של רב אשי ושאר האמוראים בשלל כיוונים שישלבו את הדרכים והאפשרויות השונות. בראשוני ספרד לא מצאנו שישנו היתר מיוחד במת שנובע מכבוד הבריות, בניגוד לשיטות אחרות שנקטו כך¹⁰. מכך נובע שישנו במת היתר גמור, בניגוד למקרה של הפסד ממון אותו גם לשיטתם התירו מפאת נסיבות חריגות. לפי זה, האפשרות המועדפת היא לומר שרב אשי סבר שהגזרה היא ציבורית וההיתר הוא עקרוני כאפשרות ב'. שאר האמוראים חולקים עליו ויכולים להסביר את ההיתר כאפשרות א' של הגזרה הציבורית או לומר שהגזרה היא פרטית. נוח יותר לומר שמחלוקתם אינה קיצונית, ולכן נאמר שגם הם סוברים שהגזרה ציבורית אלא שהם מסבירים את ההיתר כאפשרות א'.

⁸ הרשב"א מסביר (שו"ת הרשב"א א, רמח) שהגזירות נגזרו בצורה כללית ואין אפשרות לדון האם מקרים שונים אינם שייכים לפי טעם הגזרה. אחת הדוגמאות שהוא מביא היא שגזרת כלים היא משום הוצאה אך גם לשיטה שאומרת שאין איסור הוצאה ביום טוב (ביצה יב, א) לא מתירים את הגזרה ביום טוב. אמנם, נראה שדבריו הם דווקא על פסיקה במקרים חדשים על פי טעמי הגזירות. כאן מדובר על גזרי הגזרה שקבעו חכמים כדי לממש את הטעם שלה, וכפי שרואים זאת בגמרא עצמה.

⁹ כפי שמבואר בדברי הראשונים על הסוגייה של טלטול מת בכרמלית (צד, ב) – רמב"ן שם ד"ה הא דשרא, רשב"א שם ד"ה מי קאמינא וריטב"א שם ד"ה שרא להו.

¹⁰ למשל רש"י (שבת קמב, ב ד"ה אלא למת) – "משום כבוד הבריות, כשמוטל בחמה".

ז. סיכום

ראשוני ספרד מסבירים שבגזרת כלים ישנם גדרים שונים שנובעים מטפלות, ביניהם טלטול על ידי כאו"ת. ניתן להסביר זאת על פי שתי הבנות בגזרת כלים:

א. גזרת כלים היא גזרה שנועדה להשפיע על המראה של המרחב הציבורי בשבת. הגדרים שנובעים מטפלות, כמו הגדרים הכלליים של הגזרה, נקבעים על פי הנראות שלהם. המקרה של טלטול על ידי כאו"ת הוא מקרה שבו הנראות אינה מספיקה לבדה כדי להתיר את הטלטול ולכן הוא הותר רק בגלל נסיבות חריגות (כבוד הבריות או הפסד ממון). אפשרות אחרת היא לומר שהנראות במקרה הזה מספיקה, כיוון שמת נחשב לדבר חסר שימוש מהותית ולכן הוא יכול להיות טפל גם באופנים אחרים מהרגיל.

ב. גזרת כלים היא גזרה שנועדה למנוע הוצאה של אדם פרטי. המקרים שנובעים מטפלות, כמו הגדרים הכלליים של הגזרה, מותרים כיוון שבמקרים כאלה האדם לא יתחייב על הוצאה. המקרה של טלטול על ידי כאו"ת הוא מקרה שבו הסברה הזו אינה מספיקה לבדה כדי להתיר את הטלטול ולכן הוא הותר רק בגלל נסיבות חריגות (כבוד הבריות או הפסד ממון).